

دسترسی جهانی به انتشارات

نوشته ماندانا صدیق بهزادی

بین المللی به وجود آید تا مردم همه کشورها به نتایج حاصل از فعالیت سازمانهای پژوهشی دسترسی پیدا کنند.^۱

پژوهشگران و متخصصان برای پیشبرد کارهای خود می خواهند بدانند که چه تحقیقاتی انجام گرفته، با چه شیوه‌ای و در کجا منتشر شده و چگونه می توان به آنها دسترسی پیدا کرد. به منظور برآوردن این نیاز باید دو مسئله را مورد توجه قرار داد: یکی آگاهی از اطلاعات کتابشناختی این مواد، و دیگر دسترسی به خود مواد. «فدراسیون بین المللی انجمنهای کتابداری» (International Federation of Library Association and Institutions) که مخفف آن ایفلا (IFLA) است در سال ۱۹۷۴ طرح «کنترل کتابشناختی جهانی» (Universal Bibliographic Control) [UBC] را طرح ریزی کرد که مورد قبول و پشتیبانی کشورهای مختلف قرار گرفت. هدف از این طرح ضبط اطلاعات کتابشناختی نشریات منتشر شده و قابل قبول بین المللی در کشورهای مختلف بود. این طرح با وجود نقایص بسیار در دهه گذشته پیشرفتهای قابل ملاحظه‌ای چه از نظر کیفی و چه از نظر کمی حاصل کرد. ضبط اطلاعات کتابشناختی نشریات و آگاهی از آنچه منتشر شده هر چند که کاری لازم است، ولی کافی نیست، زیرا که این اطلاعات نیز باید در همه جا در دسترس همگان قرار گیرد. د. ج. اورکوآرت (D.J. Urquhart) از اولین کسانی بود که این نظر را مطرح کرد و پس از آن، کمیته «کنترل کتابشناختی جهانی» در نشستهای متعدد «ایفلا» آن را به تصویب رسانید. زیرا که طرح «کنترل کتابشناختی جهانی» به تنهایی وبدون دسترسی به خود مدرک، به خواننده کمکی نمی کرد.^۲

طرح «کنترل کتابشناختی جهانی» و «دسترسی جهانی به انتشارات» چه از نظر ملی و چه از نظر بین المللی نقش حیاتی پیدا کرده و مکمل یکدیگر شناخته شده‌اند. از مهمترین خصوصیات این دو برنامه «ایفلا» بعد جهانی آنهاست. مقاله حاضر کوششی است برای معرفی تاریخچه، هدف و کاربرد برنامه «دسترسی جهانی به انتشارات» در کشورهای در حال رشد و بحث درباره جنبه‌های ملی و بین المللی آن و نیز مشکلات و موانعی که در راه آن وجود دارد.

اگر دانش بشری در دسترس همگان قرار نگیرد بی فایده خواهد بود. الکساندر واتتمیر (Alexander Vattemare)

از ویژگیهای دهه گذشته گستردگی و تکامل روزافزون صنعت چاپ، افزایش انتشار کتابهای چاپ اول و تنوع موضوعی کتابهاست. در بعضی از کشورها تولید کتاب و نشریات به سطح واقعاً حیرت آوری رسیده است، به طوری که در سال ۱۹۸۱ در بعضی از کشورهای جهان از جمله در چین ۲۲۹۲۰، در هند ۱۱۵۶۲، در فرانسه ۳۷۳۰۸، در ژاپن ۴۲۲۱۷، در آمریکا ۷۶۹۷۶، در انگلستان ۴۲۹۷۲ و در استرالیا ۶۲۱۴ عنوان کتاب منتشر شده است.^۱ نمایشگاههای کتاب که همه ساله در بسیاری از کشورهای جهان تشکیل می شود نمودار بارزی از رشد کتاب است. در سی و هفتمین نمایشگاه بین المللی فرانکفورت در اکتبر ۱۹۸۵ در حدود ۳۲۰۰۰۰ عنوان کتاب از ۶۶۰۰ مؤسسه انتشاراتی بیش از ۷۷ کشور به معرض نمایش گذاشته شده بود.^۲ بدین ترتیب سالانه در جهان با انبوهی کتاب در زمینه‌های مختلف علمی، فنی، تاریخی، ادبی و غیره مواجه هستیم.

هماهنگی با پیشرفتهای و تحولات علمی و فنی و همگام نمودن دانش پژوهان با این دگرگونیها ایجاب می کند که سازماندهی، بازیابی و دسترسی به این مواد امری جدی تلقی شود و هر کشوری با هر نظام اقتصادی و در هر مرتبه‌ای از پیشرفتهای علمی و تکنولوژی خود را موظف به ایجاد نظامهای اطلاعاتی قابل اعتماد و سازمان یافته‌ای بداند تا بتواند آخرین اطلاعات مربوط به پیشرفتهای و دستاوردهای علمی و فنی داخل و خارج از کشور را گردآوری کند و در اختیار پژوهشگران قرار دهد.

جامعه امروزی دیگر نمی تواند انتقال عقاید و اندیشه‌های جدید و پیشرفت و اشاعه آموخته‌ها را از طریق انواع مختلف رسانه‌ها در سطحی وسیع و همه‌جانبه نادیده بگیرد و آن را از نیازهای میرم روزمره خود به‌شمار نیاورد. باید ترتیبی اتخاذ شود تا آثار تدوین شده، مشاهدات عینی و اندیشه‌های بشری در دسترس همگان قرار گیرد. و از آنجا که یکی از هدفهای یونسکو هم این است که دانش بشری گردآوری شود و در اختیار همگان قرار گیرد، بنابراین بجاست که روشهای مختلف همکاری

اصطلاح «دسترسی جهانی به انتشارات» (Universal Availability of Publication [UAP]) هم به معنی دسترس پذیری همه انتشارات جهان است و هم به معنی در دسترس همگان نهادن آنها. اولی نیاز به گردآوری جامع انتشارات دارد و دومی نیاز به نظام امانت جهانی^۵. طرح «دسترسی جهانی به انتشارات» اولین بار در نشست ۱۹۷۳ «ایفلا» به عنوان برنامه‌ای اعلان شد که زیر پوشش آن هر کس - در هر نقطه‌ای که زندگی می‌کند چه در کشورهای در حال رشد و چه در کشورهای پیشرفته، چه در شهرهای بزرگ و چه در شهرهای کوچک - هرگاه احتیاج به مدرکی چاپ شده داشته باشد بتواند به نسخه‌ای از آن دسترسی پیدا کند. در سال ۱۹۷۴ نیاز به این طرح و شناخت آن توسط کمیته امانت بین‌المللی (The Committee on International Lending) مورد بررسی قرار گرفت و نتیجه‌ای که حاصل شد این بود که: در هر برنامه‌ریزی ملی و بین‌المللی دسترسی به انتشارات باید به عنوان اصل اساسی در نظر گرفته شود؛ و هدف نهایی آن نیز باید این باشد که تمام افراد جهان بتوانند برای استفاده از هر مدرکی، در هر مکان و در هر زمانی که منتشر شده باشد، به اصل یا فتوکی آن دسترسی پیدا کنند^۶.

این طرح به طور رسمی مورد قبول یونسکو قرار گرفت و این سازمان در سال ۱۹۷۹-۱۹۸۰ بودجه آن را تقبل نمود و پشتیبانی خود را از طریق تشکیل «کنفرانس بین‌المللی دسترسی جهانی به انتشارات» (International Congress on UAP) و تعدادی برنامه تحقیقی اعلام داشت. تا همین اواخر بیشتر کارهای این طرح در «ایفلا» انجام می‌شد و موضوع اصلی کنفرانس «ایفلا» در چکوسلواکی (۱۹۷۸) «دسترسی جهانی به انتشارات» مربوط به طرح «کنترل کتابشناختی جهانی» بود. در سال ۱۹۷۷ کمیته راهنما (Steering Committee) زیر نظر ویم کوپز (Wim Koops) برای تصمیم‌گیری در مورد توسعه یک برنامه عملی تشکیل شد. فکر ایجاد «دفتر بین‌المللی امانت ایفلا» (The IFLA Office for International Lending) اولین قدم در راه هدفهای طرح «دسترسی جهانی به انتشارات» بود. در سال ۱۹۷۹ استفن ویکرز (Stephen Vikers) انتخاب شد که به طور تمام وقت برای این طرح کار کند و در سال ۱۹۸۰ «دفتر بین‌المللی دسترسی جهانی به انتشارات» (International Office for UAP) به طور رسمی تشکیل شد. این دفتر در بخش امانت کتابخانه ملی انگلستان (British Library Lending Division) قرار داد و رئیس آن موریس لاین (Maurice Line) است.

در ماه مه ۱۹۸۲ بیش از ۲۰۰ نفر از ۷۰ کشور در کنگره بین‌المللی دسترسی جهانی به انتشارات که زیر نظر یونسکو و

«ایفلا» در پاریس تشکیل شده بود شرکت کردند. نمایندگان کشورهای پیشرفته و کشورهای در حال رشد از جمله هند، مالزی، برخی از کشورهای امریکای لاتین و گینه جدید در این کنگره شرکت داشتند. دفتر «دسترسی جهانی به انتشارات» در بخش امانت کتابخانه ملی انگلستان زیر نظر موریس لاین طرح کلی برنامه را ارائه داد و مسائل اساسی درباره این طرح مورد بررسی قرار گرفت^۷. به دنبال کنگره ۱۹۸۲، سمینار دسترسی جهانی به انتشارات به وسیله «ایفلا» و حمایت مالی یونسکو در بخش امانت کتابخانه ملی انگلستان در فوریه ۱۹۸۳ برگزار شد. نمایندگان کشورهای مختلف همراه با نماینده یونسکو و کارکنان دفتر بین‌المللی «ایفلا» در این سمینار شرکت کردند. در جلسات متعدد این سمینار جنبه‌های مختلف این برنامه و اهمیت شناخت جهانی آن و برگزاری سمینارهای منطقه‌ای و محلی جهت پیشبرد هدفهای این برنامه مورد بحث قرار گرفت^۸.

حدود و دامنه کار

مواد چاپ شده را دانش ضبط شده یا مضبوط تعریف کرده‌اند که برای استفاده همگان منتشر می‌شود و این تعریف شامل مواد نوشتاری و غیرنوشتاری و ضبط اطلاعات به طریق الکترونیکی است. اصطلاح «استفاده عمومی» محدودیتهایی را بر سر راه دسترسی به بعضی از مواد قرار می‌دهد. بعضی از مواد مانند نشریات دولتی و انتشارات مؤسسات حقوقی، تحقیقاتی یا دانشگاهی محرمانه هستند. بعضی از آنها بعد از چند سال در دسترس عموم قرار می‌گیرند. پاره‌ای قدیمی و کمیاب هستند و محدودیتهایی برای استفاده از آنها وجود دارد. نشریات ادواری و مواد غیرنوشتاری اکثراً در داخل کتابخانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. در بعضی از کشورها استفاده از انتشارات و تهیه فتوکی از آنها منوط به رعایت یک رشته قوانین و ضوابط مربوط به حق قانونی نویسندگان و ناشران است.

نیاز دسترسی به انتشارات

دنیا، جدید متکی به پیشرفت دانش بشری است و در نتیجه

نیاز به تهیه اطلاعات و نیز جریان سریع آن به شدت احساس می شود. هیچ کشوری بدون داشتن پشتوانه‌ای محکم از کتابهای ملی نیست؛ و هیچ طبقه یا قشری از یک جامعه، صرف نظر از موقعیت اجتماعی و فرهنگی، وجود ندارد که گاه نیاز به اطلاعات صحیح، مفید و به موقع پیدا نکند. اطلاعات از طرق مختلف - سنتی و الکترونیکی - در دسترس همگان قرار می گیرد اما کتاب و مواد نوشتاری، بخصوص در جوامع در حال رشد، هنوز هم بهترین وسیله انتقال افکار است و برای پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی متداولترین وسیله ارتباطی است. استفاده کنندگان بر حسب نیازشان به طرح «دسترسی جهانی به انتشارات» و بهره‌ای که از آن می برند به گروههای مختلف ذیل دسته بندی می شوند.

○ نوسوادانی که مشتاق یادگیری و در پی کسب مهارت خواندن هستند.

○ شهروندانی که برای خودآموزی و حل مشکلات روزمره خود در مقابل تغییرات سریع جامعه نیاز به خواندن دارند.

○ معلمان و شاگردانی که به علت نقش سازنده خود در جامعه، علاقه مند به گسترش سطح معلومات خویش و فراگیری دانش بیشتر هستند.

○ پژوهندگانی که خواهان استفاده فزاینده از آخرین دستاوردهای علمی و فنی هستند و مشتاق بهره گرفتن از تجربیات دیگران و تحلیل و بررسی عقاید جدید و کشف حقایق شناخته نشده اند. اینان برای برنامه ریزی و ارزیابی طرحهای اجتماعی، اقتصادی و غیره به اطلاعات موثق نیاز دارند و از تکرار کار و تلف کردن نیروی انسانی احتراز می جویند.

○ بخش صنعتی که برای توسعه طرحهای مختلف صنعتی و تولید بیشتر فرآورده‌ها نیازمند اطلاعات روزآمد است.

○ کار فرمایانی که برای کسب مهارت و تجربه در مدیریت نیاز به اطلاعات دقیق دارند.

○ صنعتگرانی که برای توسعه صنعت، زارعی که برای گسترش روشهای مختلف تولید یا پزشکی که برای کسب مهارتهای پزشکی و کنترل بیماریها و غیره در پی اطلاعات سریع و روزآمد هستند.

○ دولتها و مقامات مسؤول و برنامه نویسانی که برای تصمیم گیری و طرح ریزی برنامه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره نیاز به شناسایی جوامع دیگر دارند.

استفاده کنندگان از برنامه «دسترسی جهانی به انتشارات» تنها گروههای فوق نیستند بلکه هرگونه پیشرفت در این برنامه برای استفاده کنندگان زیر نیز حایز اهمیت است:

○ پدید آوردندگانی که می خواهند شاهد استفاده از اثرشان

باشند.

○ ناشران و کتابفروشان که با تولید و توزیع انتشارات سروکار دارند.

○ کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اطلاعاتی که می خوانند خدمات بیشتری به مراجعه کنندگان ارائه دهند.

○ دولتها و مؤسسات عمومی که نیاز به جامعه‌ای آگاه و تحصیل کرده دارند. و بالأخره

○ تمام کسانی که به اشاعه اطلاعات و اعتلای دانش علاقه مند هستند.

شناخت نیازهای اولیه

اجرای طرح دسترسی به انتشارات نیاز به شناخت کمبودهای جامعه دارد. برای پیشبرد این طرح، لازم است هر یک از واحدها از جمله واحدهای زیر مسؤولیت خود را به نحو مطلوب به انجام برسانند:

○ ناشران هر کشوری موظف به توسعه نشر و توزیع انتشارات باشند.

○ صنعت و تولید کتاب توسعه پیدا کند.

○ کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و آرشیوها سیاستهای مؤثری برای گردآوری مواد اتخاذ کنند. این سیاستها می تواند از طریق فراهم آوری، تبادل و امانت که بتواند احتیاجات حال و آینده را برآورده کند انجام گیرد.

○ کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و آرشیوها بتوانند حداقل یک نسخه از اصل یا فتوکپی هر مدرکی را برای امانت دادن تهیه کنند.

○ هر کشور موظف به تدوین و اجرای قانون حق مؤلف و قانون ثبت نشریات باشد.

○ هر کشوری مسؤولیت کامل فراهم آوری، سازماندهی و امانت دادن انتشارات منتشره در آن کشور را برای رفع نیازهای داخلی و خارجی به عهده گیرد.

برنامه‌های ملی و برنامه‌های بین‌المللی

گردآوری انتشارات هر کشور بر عهده آن کشور و جزو وظایف آن است. کتابخانه‌ها و مراکز اسناد هر کشوری باید قادر باشند مجموعه کاملی از انتشارات ملی را تهیه کنند و در اختیار استفاده کنندگان داخلی و خارجی در سایر کشورها قرار دهند. در حال حاضر دسترسی به مواد موجود از بسیاری از هدفهای نهایی خود که همانا برآوردن نیازهای ملی و جهانی است دور است. در بسیاری از کشورها، افراد سطوح مختلف جامعه یا اصلاً به انتشارات دسترسی ندارند یا فقط در حد بسیار ضعیفی می توانند نیازهای اطلاعاتی خود را برآورده کنند.

دسترسی به مواد باید ابتدا از سطح ملی شروع شود و نقش خدمات ملی در پیشبرد این هدف بسیار با اهمیت است. هر برنامه فوق ملی شامل برنامه‌هایی از قبیل قانون ثبت انتشارات، و شهای صحیح فراهم‌آوری، روشهای تبادل نشریات، داشتن ستگاههای مجهز فتوکپی و نظامهای امانت بین کتابخانه‌هاست. اشرا، کتابفروشان و دست‌اندرکاران صنعت و تولید کتاب، مواد برای مردم، کتابخانه‌ها و سایر مراکز اطلاعات ملی تهیه می‌کنند. مسئله تبلیغ و فروش کتابها اهمیت بسیار دارد. عاملان شر و تولید کتاب باید مواد منتشر شده را در دسترس مراکز اطلاعاتی قرار دهند. در بسیاری از کشورها، دولت به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم بر تولید و نشر کتاب نظارت دارد و در بسیاری از نقاط هم این نظارت به عهده خود ناشران عمده یا حداقل مدافعان پروپا قرص نشر و تولید کتاب است. ایجاد انواع کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی مجهز و سازمان یافته‌ای که از یابی مواد در آنها سریع و آسان انجام گیرد، از وظایف ملی هر کشور است. هر مرکز اطلاعات علاوه بر گردآوری انتشارات داخلی و خارجی باید از منابع و مواد موجود در سایر مراکز اطلاعاتی آگاهی داشته باشد. دسترسی کامل به مواد زمانی مکان پذیر است که بین کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع رسانی و ناشران همکاری نزدیک وجود داشته باشد و این مستلزم ایجاد طرحهای بادلاتی و ارتباطی صحیح و کارآمد است. یونسکو تبادل نشرات را پشتیبانی می‌کند و دو عهدنامه از عهدنامه‌های ۱۹۵۸ و نسکو در مورد طرح تبادل بین المللی نشریات است. یکی از این عهدنامه‌ها راجع به «تبادل انتشارات» و دیگری راجع به «تبادل انتشارات رسمی و دولتی» است و کمیته انتشارات «ایفلا» نیز مسؤل این قسمت از کار است. آلدایس معتقد است که «تبادل نشریات مثل سایر راههای طرح دسترسی جهانی به نشرات» یک بزرگراه نیست بلکه چندین راه فرعی است که کتابخانه‌های انفرادی را بهم ارتباط می‌دهد».

از آنجا که در هیچ کشوری، حتی کشورهای پیشرفته، صنعت چاپ قادر نیست نیازهای اطلاعاتی تمام اقشار و طبقات جامعه را برآورده سازد، نشریات مختلف باید به نحوی معقول از کشورهای دیگر هم وارد شود. استفاده از منابع سایر کشورها امری اجتناب ناپذیر است. از سوی دیگر، حتی بزرگترین کتابخانه‌ها قادر به گردآوری تمام مواد و بازده تولیدی نشر جهانی نیست و باید برای برطرف کردن نیازهای اطلاعاتی مراجعه کنندگان از منابع سایر کتابخانه‌ها مطلع باشد و این مستلزم تهیه ابزارهای کتابشناختی از قبیل کتابشناسیها، فهرستها و فهرستگانها- چه از طریق روشهای سنتی و چه کامپیوتری - است. از راه تدوین فهرستگانهای ملی است که تدوین

فهرستگانهای قاره‌ای، بین‌الدولی و بین‌المللی امکان پذیر است. دانستن محل مدرك کافی نیست بلکه کتابخانه مورد نظر باید قادر باشد مواد را در اختیار سایر کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع رسانی و افراد قرار دهد. برای نیل به چنین هدفی می‌توان از «نظامهای امانت بین کتابخانه‌ها» استفاده کرد. در سالهای اخیر نسبت به امانت بین کتابخانه‌ها چه در سطح ملی و چه بین المللی گرچه توجه بسیار زیادی شده، اما در بسیاری از کشورها هنوز به این مسئله به‌طور جدی و نظام یافته رسیدگی نشده است. با استفاده از این شیوه، مراجعه‌کنندگان به کتابخانه، اعم از پژوهشگران یا خوانندگان عادی، قادر خواهند بود به اصل یا فتوکپی مواد سایر کتابخانه‌ها دسترسی پیدا کنند. همکاری بین کتابخانه‌ها با استفاده از این روش ابتدا باید در سطح ملی توسعه پیدا کند تا بتواند در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی کاربرد عملی داشته باشد. برای اجرای طرح «دسترسی جهانی به انتشارات» بخشی از کتابخانه ملی، یا مرکزی با وظایف مشابه کتابخانه ملی، می‌باید مسؤلیت گردآوری انتشارات ملی را به عهده بگیرد و با کمک نظامهای امانت بین کتابخانه‌ها، فتوکپی نشریات و برنامه مبادله انتشارات بتواند اولاً به مواد خارجی در سایر کشورها دسترسی داشته باشد و ثانیاً انتشارات ملی خود را در اختیار سایر کشورها قرار دهد. از راههای دیگر نیز می‌توان استفاده کرد، مثلاً می‌توان یک مجموعه جامع از تمامی انتشارات یک کشور را به زبان اصلی تهیه کرد و به صورت امانت در دسترس استفاده‌کنندگان قرارداد. نمونه بارز آن، بخش امانت کتابخانه ملی انگلستان است. کتابخانه ملی، یا هر مرکز مسؤل دیگر، وظیفه دارد نظامهای مختلف ملی را درباره این طرح مطالعه کند، موانع و مشکلات و نیز راههای مختلف دسترسی ملی، منطقه‌ای و جهانی را در رابطه با کمکهای یونسکو و «ایفلا» بررسی نماید، سپس مشکلات موجود را با دفتر بین‌المللی امانت «ایفلا» و دفتر «دسترسی جهانی به انتشارات» در میان بگذارد.

نقش کتابخانه ملی در دسترسی به مواد از اهمیت خاصی برخوردار است. کتابخانه ملی هر کشور باید قادر باشد هم نیازهای تحقیقاتی و اطلاعاتی ملی را پاسخ دهد و هم جوابگوی نیازهای بین‌المللی باشد. مسئله مهم دسترسی داشتن به انتشارات یک کشور است و تنها با حل این مشکل است که یک کشور می‌تواند در برنامه‌های بین‌المللی شرکت کند و نقش فعال و پویا داشته باشد. در هر کشوری بهتر است «قانون ثبت رسمی و اجباری انتشارات» وضع شود که در زیر پوشش آن کلیه ناشران، اعم از دولتی و بخش خصوصی، موظف باشند یک یا چند نسخه از آثار منتشر شده خود را به کتابخانه ملی بفرستند. در بعضی از کشورها، علاوه بر ارسال انتشارات به کتابخانه ملی، نسخه‌های

دیگری نیز به مراکز دیگر فرستاده می شود، مثلاً ناشران در کشور مالزی دو نسخه به کتابخانه ملی و پنج نسخه به کتابخانه های دانشگاهی می فرستند.

عده ای بر این عقیده اند که کار تهیه مستقیم انتشارات در بسیاری از کشورهای منتشر کننده رضایت بخش نیست. بجز چند کشور پر تیراژ مثل امریکا، انگلستان، آلمان، شوروی، و چین که از کتابخانه های سازمان یافته و خدمات امانت و تبادل و فتوکپی مجهزی بهره مند هستند، اکثر کشورها از انتشاراتی با تیراژ بسیار پایین و کتابخانه های سازمان نیافته برخوردارند، به طوری که قادر نیستند خدمات کافی به سایر کشورها بدهند. برای این کشورها با صرفه تر خواهد بود که دست به ایجاد مراکز منطقه ای بزنند و تا آنجا که ممکن است تمام انتشارات کشورهای کوچکتر را در این مراکز جمع آوری کنند و مجموعه ای تشکیل دهند که حداقل بتواند از نظر جغرافیایی به چند کشور کمک کند. این مراکز برای تهیه مواد می باید با کتابخانه های ملی هر کشور در تماس مستقیم باشند. مجموعه هر یک از این مراکز منطقه ای می تواند در سطح بسیار بالایی نیازهای بین المللی را برآورده کند و برای تمام کشورها مفیدتر خواهد بود که درخواست خودشان را مستقیم بدین مراکز بفرستند.

از آنچه درباره برنامه ریزی ملی و بین المللی گفته شد می توان نتیجه گرفت که مسؤلیت هر کشور ابتدا در سطح ملی شروع می شود و هر کشوری با تحلیل و بررسی میزان توان، امکانات، نیروی انسانی و نیازهای حقیقی موجود، نقش خود را در این برنامه ایفا می کند. برنامه های ملی از طریق یونسکو و «ایفلا» پشتیبانی می شود. هر کشوری نیاز به برنامه ریزی واقع بینانه دارد، به طوری که تمام جوانب را در نظر گیرد و همواره متوجه باشد که این برنامه با نیازها و تغییرات جامعه هماهنگ باشد. هدف تنها تولید و توزیع مواد نیست بلکه در دسترس نهادن آنها از راه های مختلف است. در هر برنامه ریزی ملی و بین المللی باید پیشرفتهای الکترونیکی، انتقال و بازیابی اطلاعات با استفاده از کامپیوتر و امکانات ایجاد توسعه شبکه های انتقال اطلاعات در سطح ملی و منطقه ای در نظر گرفته شود. در بسیاری از کشورهای پیشرفته بازیابی اطلاعات با استفاده از کامپیوتر از طریق شیوه مستقیم (on-line) انجام می گیرد. در این کشورها، کتابخانه ها اکثراً به پایانه (Terminal) مجهز می باشند و استفاده کنندگان، اطلاعات را از این طریق بازیابی می کنند. چنین پیشرفتهایی حتی اگر تأثیر و کاربرد آن در حال حاضر برای بسیاری از کشورها قابل لمس نباشد می باید در برنامه ریزیها پیش بینی شود.

لازم به تذکر است که هیچ کشوری در حال حاضر قادر نیست تمام مواد منتشره در یک کشور را در دسترس تمام افراد استفاده

کننده جهان قرار دهد. و تا زمانی که این امر تا درجه بالایی تحقق پیدا نکند و هر کشوری نتواند کتابخانه های سازمان یافته، نظامهای تبادل، امانت و فتوکپی مجهز و توسعه یافته ایجاد کند و به افراد خود خدمت نماید، دسترسی جهانی به نشریات امکان پذیر نخواهد بود.

مشکلات و موانع

○ انتقال انتشارات گاهی چندین ماه به طول می انجامد و این امر به طور قابل ملاحظه ای از کارایی طرح می کاهد. در حال حاضر گرچه راه های دیگری غیر از خدمات پست هوایی وجود دارد، ولی هزینه آنها بسیار گران تمام می شود. انتقال درخواستها از طرق تلکس خیلی گران ولی سریع انجام می گیرد و احتمالاً رسانه های الکترونیکی در آینده نزدیک جای بسیاری از آنها را خواهد گرفت. پست زمینی برای مسافتهای دور، خیلی به طول می انجامد و باعث می شود هم استفاده کننده مدت مدیدی صبر کند و هم مواد برای مدت طولانی از کتابخانه خارج باشد.

○ مقررات حاکم بر کتابخانه ها، دسترسی به مواد را دشوار می سازد. بعضی از مواد فقط در محوطه کتابخانه مورد استفاده قرار می گیرد. امانت گرفتن کتاب بسیار راحت تر از مطبوعات غیر کتاب است و گاهی به دلیل نیاز محلی حتی از طریق «امانت بین کتابخانه ها» امکان دسترسی به مواد وجود ندارد. دوری راه و کمی وقت نیز از مشکلات موجود است.

○ از موانع بزرگ دیگر بر سر راه «دسترسی جهانی به انتشارات» قیمت زیاد کتابها، هزینه خدمات فتوکپی و تبادل و نظامهای امانت است. از نظر زمان و کاربرد عملی این طرح، خرید فرمها یا کوپنهای مخصوصی عملی تر خواهد بود و در این صورت درخواستها با ارائه کوپنها پذیرفته خواهد شد. در این حالت نیز باز این مشکل وجود دارد که بعضی از کشورها فرمها یا کوپنهایی را به کار می برند که خاص خود ایشان است. «ایفلا» فرم امانت بین المللی خاصی دارد که اغلب کشورها آنرا پذیرفته اند و سایر کشورها نیز بهتر است آن را بپذیرند.

○ قوانین گمرکی مانع دیگری بر سر راه برنامه «دسترسی جهانی به انتشارات» است. در بسیاری از کشورها، مقامات گمرکی اصرار به بازیابی بسیاری از مطبوعات، اعم از کتاب و غیر کتاب، را دارند. با استفاده از برجسبهای استاندارد شده که مهر رسمی کتابخانه ملی کشورها را داشته باشد می توان از این امر جلوگیری کرد.

○ سانسور بعضی از مواد، مسئله جدی دیگری است، به طوری که استفاده از بعضی از نشریات ممکن است در کشور دیگری غیر از کشور منتشر کننده ممنوع باشد.

○ آگاهی نداشتن از آنچه منتشر شده مانع دیگری است که بیشتر متوجه برنامه «کنترل کتابشناختی جهانی» است تا برنامه «دسترس جهانی به انتشارات».

○ در بسیاری از کشورها قانون مدونی برای «ثبت رسمی و جباری انتشارات» وجود ندارد. در بعضی از کشورها با اینکه قانون تدوین شده وجود دارد ولی دارای عملکرد کافی نیست. در بسیاری از کشورها «قانون ثبت» تنها شامل مواد چاپی است که البته می باید در برگیرنده مواد غیر چاپی هم باشد.

○ در بسیاری از موارد، فتوکپی مواد جای امانت مواد اصلی را گرفته است. عده ای با این عمل مخالفند و عقیده دارند که قانون حق مؤلف می تواند عمل فتوکپی مواد را مشکل یا غیر ممکن سازد به طوری که کتابداران را درگیر قوانین جدید حق مؤلف نماید و کار خدمات فتوکپی عملاً مختل شود. ناشران نیز بابت فتوکپی انتشارات خود خواستار هزینه می باشند و از طرف دیگر فتوکپی گرفتن به مجلات صحافی شده و کتابها صدمه می زند و این خود بر خلاف نگهداری مواد کتابخانه است.

برنامه «دسترس جهانی به انتشارات» در رابطه با کشورهای در حال رشد

در اغلب کشورهای در حال رشد، کار نشر و انتشارات بیش از حد پریشان است و اکثر این کشورها دچار کمبود کتاب و نشریات ارزشمند تحقیقی و علمی هستند و به طور قابل ملاحظه ای بر نشریات وارد شده، بخصوص از جهان غرب، تکیه دارند. فنون مربوط به تولید کتاب بسیار ابتدایی، ناقص و غیر حرفه ای است. اکثراً با کمبود وسایل و تجهیزات، فقدان چاپخانه های مجهز، کمبود افراد حرفه ای و متخصص و کمبود مؤسسات انتشاراتی روبرو هستند. این کشورها معمولاً با مشکلات بودجه محدود کتابخانه ها، قیمت زیاد تولید کتاب، میزان تولید بسیار پایین و مالیات بر نشریات روبرو هستند و با این مشکلات طبعاً نمی توانند در برنامه «دسترس جهانی به انتشارات» نقش مؤثری داشته باشند.

وجود بی سوادى به میزان بالا، مانع جدی بر سر راه پیشرفت تولید کتاب است. حتی در میان قشر باسواد اکثر افراد با کتاب بیگانه اند. کشورهای در حال رشد باید دوشادوش و همگام با کشورهای توسعه یافته دست به تأسیس مراکز علمی و پژوهشی و کتابخانه های مجهز بزنند و سطح دانش عمومی مردم را تقویت کنند. اکثر این کشورها با روشهای کتابداری پیشرفت نکرده و کمبود کتابدار متخصص و فقدان فهرستگانه روبرو هستند و برای جبران این نقایص لازم است طرحهای تبادلاتی، نظامهای امانت بین کتابخانه ها و خدمات فتوکپی در سطحی گسترده

معرفی و به کار گرفته شوند. همچنین لازم است در این کشورها انجمنهای کتابداری تأسیس شوند و راههای در دسترس گذاشتن نشریات را مورد مطالعه قرار دهند. دولتها موظفند در مورد نیازهای جوامع خود تحقیقاتی به عمل آورند و ناشران را با این نیازهای تحقیقاتی جامعه آشنا سازند و به منظور کمک به ناشران، مراکز ملی توسعه و ترویج تأسیس کنند و در امر توزیع، تسهیلاتی از قبیل تقلیل هزینه های حمل و نقل، معافیت از حقوق گمرکی و پرداخت هزینه های پستی را به وجود آورند. در این کشورها شیوه تولید باید متحول گردد و از فنون جدید بهره گیری شود و همچنین صنعت کتاب بومی از اولویت خاصی برخوردار گردد. دولتها موظف به ترویج علوم بشری و تشویق پژوهشگران و مؤلفان هستند و قوانین «ثبت اجباری مطبوعات» و «قانون حق مؤلف» می باید تدوین شود و به مرحله اجرا درآید.

نتیجه

با پشتیبانی «ایفلا» و یونسکو و سایر سازمانهای بین المللی، سمینارها و کنگره های متعددی برگزار شده و طرحهای تحقیقاتی بسیاری به اجرا درآمده و می توان به عملکرد مفید این برنامه ها امید فراوان داشت. در حال حاضر بسیاری از کشورها، از جمله برزیل، مالزی، بلغارستان، فرانسه، انگلستان، آلمان و نروژ به این طرح پیوسته اند. اجرای موفقیت آمیز این طرح بستگی به شرکت فعالانه تمام کشورها دارد. کشورها می توانند با تشویق پشتیبانی از به کار گرفتن اصول اساسی این طرح گام مؤثری در جهت پیشبرد آن بردارند و همان طوری که هرمن لیبارز (Herman Liebaers) عقیده دارد «دسترس جهانی به انتشارات باید از حد يك فكر تجاوز کند و به صورت برنامه های جدی ارائه شود، وگرنه مانند ماه نوی خواهد بود که ابرو نموده، جلوه گری کرده، و رو خواهد بست».^۱

۱) سالنامه آماری یونسکو، سال ۱۹۸۳

۲) نشر دانش، سال ۵ (مهر و آبان ۱۳۶۴)، ص ۸۱

3) A. Allardyce, «UAP and the Exchange of Publication», *IFLA Journal* 4(1978): p. 122

4) «UAP: the Way Ahead», *Focus* (1978): p. 29

5) Maurice B. Line, «Universal Availability of Publications», *Unesco Bulletin* 31 (May-June 1977): p. 144

6) Maurice B. Line, «Universal Availability...», p. 144

7) «UAP Congress Report...», *Leads*, 24(Fall 1982): p. 1-2

8) *UAP Newsletter*, Published by IFLA International Office for UAP. no. 2. July 1983.

9) A. Allardyce. «UAP and the Exchange of Publications» *IFLA Journal* 4 (1978): p. 122

10) Herman Liebaers. «Universal Availability of Publications: a Concept and a Programme.» *IFLA Journal* 4 (1978): p. 117.